

QO‘QON XONLIGINING TUGATILISHI ARAFASIDA MULLA ISO AVLIYO VA ABDURAHMON OFTOBACHINING HARBIY-SIYOSIY STRATEGIYASI

Nabijonov Sirojiddin Abdumutalib o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti tayanch doktoranti.

E-mail: sirojiddinnabijonov75@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3021-7522>

[Tel: 99 817 61 86](tel:998176186)

Annotatsiya. XIX asrning ikkinchi yarmida mintaqada kechgan murakkab geosiyosiy vaziyat va Rossiya imperiyasining bosqinchilik siyosati sababli boshqa xonliklarga nisbatan Qo‘qon xonligining tugatilishini o‘rganish bugun ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmayapti. Ayniqsa, Qo‘qon xonligining tugatilishi arafasidagi murakkab harbiy-siyosiy vaziyat hamda ushbu jarayonda Mulla Iso Avliyo va Abdurahmon Oftobachining tutgan o‘rniga aniqlik kiritish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan, bu tezisda Rossiya imperiyasining bosqinchilik siyosati kuchaygan davrda xonlik ichidagi siyosiy inqiroz, mahalliy kuchlarning qarshilik harakatlari va ularning strategik faoliyati asosida Mulla Iso Avliyo va Abdurahmon Oftobachilarning harbiy-siyosiy tashabbuslari hamda Qo‘qon xonligini saqlab qolish yo‘lidagi faoliyati tadqiq qilinadi. Natijada, Qo‘qon xonligining so‘nggi davridagi siyosiy jarayonlarda Mulla Iso Avliyo va Abdurahmon Oftobachining tutgan harbiy-siyosiy faoliyatini atroflicha tushunishga imkon yaratiladi.

Kalit so‘zlar: Qo‘qon xonligi, Mulla Iso Avliyo, Abdurahmon Oftobachi, Rossiya imperiyasi, Turkiston general-gubernatorligi, harbiy strategiya, Nasriddinbek, bosqinchilik siyosati va boshqalar.

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ МУЛЛЫ ИСО АВЛИЁ И АБДУРАХМАНА ОФТОБАЧИ НАКАНУНЕ ЛИКВИДАЦИИ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА

Аннотация. Сложная геополитическая ситуация, сложившаяся в регионе во второй половине XIX века, а также колониальная политика Российской империи делают изучение ликвидации Кокандского ханства, по сравнению с другими ханствами, актуальным и в настоящее время. Особенно важное значение имеет выяснение сложной военно-политической обстановки накануне ликвидации Кокандского ханства и роли Муллы Исо Авлиё и

Абдурахмана Офтобачи в данном процессе. В связи с этим в настоящих тезисах исследуются политический кризис внутри ханства в период усиления колониальной политики Российской империи, сопротивление местных сил и их стратегическая деятельность, а также военно-политические инициативы Муллы Исо Авлиё и Абдурахмана Офтобачи, направленные на сохранение Кокандского ханства. В результате создаётся возможность всестороннего осмысления военно-политической деятельности Муллы Исо Авлиё и Абдурахмана Офтобачи в политических процессах последнего периода существования Кокандского ханства.

Ключевые слова: Кокандское ханство, Мулла Исо Авлиё, Абдурахман Офтобачи, Российская империя, Туркестанское генерал-губернаторство, военная стратегия, Насриддинбек, колониальная политика и др.

THE MILITARY-POLITICAL STRATEGY OF MULLA ISO AVLIYO AND ABDURAHMON OFTOBACHI ON THE EVE OF THE ABOLITION OF THE KOKAND KHANATE

Abstract. *The complex geopolitical situation in the region during the second half of the nineteenth century and the colonial policy of the Russian Empire make the study of the abolition of the Kokand Khanate still relevant today compared to other khanates. In particular, clarifying the complicated military-political situation on the eve of the abolition of the Kokand Khanate and determining the role of Mulla Iso Avliyo and Abdurahmon Oftobachi in this process is of great importance. In this regard, the present thesis examines the political crisis within the khanate during the intensification of the Russian Empire’s colonial policy, the resistance movements of local forces and their strategic activities, as well as the military-political initiatives of Mulla Iso Avliyo and Abdurahmon Oftobachi aimed at preserving the Kokand Khanate. As a result, the study provides an opportunity for a comprehensive understanding of the military-political activities of Mulla Iso Avliyo and Abdurahmon Oftobachi in the political processes of the final period of the Kokand Khanate.*

Keywords: Kokand Khanate, Mulla Iso Avliyo, Abdurahmon Oftobachi, Russian Empire, Turkestan Governor-Generalship, military strategy, Nasriddinbek, colonial policy, and others.

KIRISH

XIX asrning ikkinchi yarmida O‘zbek xonliklari hayotida yuz bergan siyosiy jarayonlar mintaqa davlatlari tarixida keskin burilish yasadi. Ayniqsa, Qo‘qon xonligi (1709-1876) misolida yanada yaqqol namoyon bo‘lib, xonlik XIX asrning 70-yillariga kelib ichki siyosiy beqarorlik, iqtisodiy tanglik va tashqi bosqin xavfi bilan Rossiya imperiyasining bosqinchilik siyosati ilgari surildi. Lekin, shunga qaramasdan, Qo‘qon xonligining tugatilishi arafasidagi siyosiy voqealarda xonlikning ayrim harbiy va diniy arboblari muhim rol o‘ynadi. Jumladan, Mulla Iso Avliyo va Abdurahmon Oftobachi o‘z davrining ta’sirli shaxslaridan biri sifatida xonlikni saqlab qolish, ichki birlikni mustahkamlash hamda Rossiya imperiyasi bosqiniga qarshi kurashish yo‘lida faol harakat olib bordi. Natijada, ularning faoliyati nafaqat harbiy qarshilik, balki siyosiy va mafkuraviy jihatdan ham muhim bo‘lgan bosqinchilarga qarshi kurashish mexanizmlarini yaratdi.

Yana bir jihati, bu mavzuning ayrim jihatlari tadqiqotlarda yoritilgan. Masalan, umuman mintaqani Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi [1], xususan, Qo‘qon xonligiga qarshi harbiy harakatlarda [2] hamda xonlikdagi soxta Po‘latxon qo‘zg‘oloniga qaratilgan tadqiqotlarda qisman yoritilgan [3, 4]. Lekin, aynan Mulla Iso Avliyo va Abdurahmon Oftobachining harbiy-siyosiy faoliyati maqsad qilinish, tadqiq qilinmagan. Shu bois, ushbu tezisda masalaning ba’zi qismlari tarixiylik, analiz, sintez, induktiv, deduktiv va boshqa tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Qo‘qon xonligining tugatilishi arafasida bir necha murakkab harbiy-siyosiy jarayonlar yuzaga keldi. Ya’ni, 1875-yil 28-iyulda Nasriddinbekning xonlik taxtiga kelishi natijasida Xudoyorxonga qaratilgan uyushtirilgan qo‘zg‘olon tugatilib, ichida tarqoqlik yuzaga keldi [5: 10-varaqning oldi]. Chunki, bu vaqtga qadar xonlik elitasi, jumladan, Abdurahmon Oftobachi, Mulla Iso Avliyo, keyinchalik Sulton Murodbek va Nasriddinbek Xudoyorxonga qarshi isyonchilar tomoniga o‘tgan edi [6: 87]. Darhaqiqat, Xudoyorxonning so‘nggi marta taxtga kelganida Mulla Iso Avliyoni moliya vaziri, Abdurahmon Oftobachini esa yuqori harbiy lavozimlarga tayinlagan edi [7: 14]. Shu bilan birga, 1873-yilda soxta Po‘latxonni Chust yaqinida oq kigizga chiqarib xon qilgan va u bevosita Xudoyorxonning siyosatiga qarshi edi. Bir so‘z bilan aytganda, 1875-yil 28-iyuldan boshlab Nasriddinbek taxtga kelgunigacha qo‘zg‘olonchilarning maqsadi yakdil bo‘lib, gubernatorlik bilan olib borayotgan aloqalariga nisbatan ko‘proq Xudoyorxon siyosatidan norozi edi [8: 201]. Ammo, Xudoyorxonning taxtdan ketganidan so‘ng esa qo‘zg‘olonchilarda Rossiya imperiyasiga qarshi yakdillik kuzatilmasdan yana tarafkashlik va parokandalik davom etdi. Bu bilan xonlik hududida soxta Po‘latxon va Nasriddinbek boshchiligidagi ikki qo‘sh hokimiyat yuzaga kelgan. Natijada,

xonlikning ham siyosiy, ham harbiy kuch-qudrati ikkiga ajralib, Xudoyorxon davridagidan ham qiyin vaziyat yuzaga keldi.

Buni oldini olish uchun Abdurahmon Oftobachi kirishib, oddiy xalq, soxta Po‘latxon va Nasriddinbekni bir bayroq ostida birlashtiradigan Rossiya imperiyasiga qarshi urush — “g‘azovat”ga chorladi [9: 35]. Bu bilan xonlikning siyosiy va harbiy qudratini birdamlik fonida tiklashni rejalashtirgan edi. Ammo, soxta Po‘latxon ramziy ma’noda g‘azovatni qo‘llab-quvvatlasa-da, ruslarga qarshi harbiy harakatlarda deyarli ishtirok etmagan. Bu bilan soxta Po‘latxon xonlik elitasi va harbiy qo‘shinda obro‘si baland bo‘lgan Abdurahmon Oftobachining harbiy va siyosiy jihatdan zaiflashishiga erishmoqchi bo‘lgan. Shunga qaramasdan, g‘azovat tarafdorlari, bevosita rahbarlari Mulla Iso Avliyo va Abdurahmon Oftobachilar bir necha yillik harbiy va siyosiy tajribasi asosida dastlabki vaqtda gubernatorlik ustidan g‘alaba qozondi [5: 19-varaqning old tomoni]. Bundan tashqari, harbiy qo‘shinni ruhlantirish va ko‘paytirish maqsadida chegara bo‘ylab, g‘azovatga chorlovchi xat, murojaatnomalar yo‘lladi. Buning natijasida, g‘azovat haqida xabarlar mintaqa bo‘ylab tarqalib, gubernatorlikni sarosimaga soldi. Boshqa tomondan, g‘azovat rahbarlari harbiy jihatdan ustunlikni dushmanga singdirish va xavotir solish sabablaridan biri bo‘lgan tinchlik ultimatumlarini ishlab chiqqan edi. Unga ko‘ra, rus qo‘shinlariga yo taslim bo‘lib, umuman mintaqa hududlaridan chiqib ketish yoki musulmon bo‘lish takliflarini ilgari surgan. Natijada, bu bilan xonlikning harbiy ustunligi ta’minlanib, gubernatorlikka aholining barcha tabaqalarini qamrab olgan 10 ming kishidan iborat qo‘shin xavotiri solindi. Chunki, Abdurahmon Oftobachi chegara qishloqlarida bayroq va moddiy yordam berib, aholini g‘azovatga chorlayotgan va aholidan qo‘shimcha qo‘shinlar tuzilayotgan edi [10: 86]. Hatto, gubernator K.P. Kaufman ham g‘azovat urushi gubernatorlikka ko‘p talofat yetkazganligini ta’kidlaydi [5: 19-varaqning orqa tomoni]. Lekin, shunga qaramasdan, 1875-yil 22-avgustda Maxram jangida gubernatorlik qo‘shinlarining harbiy-texnik ustunligi oqibatida xonlik qo‘shini mag‘lubiyatga uchraydi. Chunki, xonlik qo‘shinida to‘p-zambarak, pilta multiqlar bo‘lishi bilan birga qo‘shinning aksariyat qismi nayza, qilich kabi oddiy eski qurollar bilan qurollangan edi [10: 87]. Yana bir ahamiyatli jihati shuki, Maxram jangidan so‘ng Rossiya imperiyasi va Turkiston general-gubernatorligi o‘rtasida xonlikka qarshi harbiy harakatlarni davom ettirishda ikki xil fikr yuzaga keladi. Ya’ni, harbiy vazir D.A. Milyutin imperiya hozirgi vaqtda xonlikka qarshi harbiy harakatlarni davom ettirish o‘rniga xonlik bilan kelishish tarafdorini ilgari sursa-da, Turkiston general-gubernatorining batafsil yozma bayonoti taqdim etilsa ruxsat berilishini bildirgan [11: 346]. Bundan ma’lum bo‘ladiki, aslida Rossiya imperiyasining maqsadi

Qo‘qon xonligini bosib olish bo‘lgan, faqatgina mintaqani bosib olishdagi noma‘lum yo‘qotishlar sababli imperiya ma‘muriyati bir qarorga kelmagan. Shu bilan birga, 1873-yilda inglizlar bilan kelishuvga erishsa-da [12: 209], Afg‘oniston o‘z xavfsizligini o‘ylab xonlikka harbiy yordam berishidan qo‘rqqan edi [13: 119]. Mana shunday chigal bir geosiyosiy vaziyatda Mulla Iso Avliyo va Abdurahmon Oftobachilarning tutgan harbiy-siyosiy faoliyati kuzatildi. Masalan, 1876-yil 26-avgustda Mulla Iso Avliyo Nasriddinbek elchilari bilan birgalikda gubernator K.P. Kaufman huzuriga boradi. Chamasi, bu bilan Mulla Iso Avliyo gubernatorlik qo‘shinlarining xonlik hududida harbiy harakatlarni davom ettirmaslik va xonlikda hokimiyat Nasriddinbek xonligi ostida tashkil etilganligini bildirish bo‘lgan. Bundan tashqari, Abdurahmon Oftobachi 31-avgustda o‘zi boshchiligida 70 qirg‘iz-qipchoq sardorlarining muhri tushirilgan tinchlik maktubini gubernatorga yuborib, xonlikda qo‘zg‘olonlar tugatilganligi va gubernatorlik qo‘shinlari xonlikdan chiqib ketishi bilan oldingiday do‘stlik va tinchlik aloqalari davom etishini bildirgan [5: 12-varaqlar orqasi]. Yana bir boshqa tomondan, gubernator K.P. Kaufman Nasriddinbekning yoshligi va tajribasizligi sababli uning maktublariga javob qaytarmaganligini ta‘kidlagan. Ammo, Nasriddinbek yonida Mulla Iso Avliyo bo‘lib, xonlikka gubernatorlik qo‘shinlarining kiritilmasligi uchun bir necha elchilik missiyalarini gubernator K.P. Kaufmanga jo‘natilishini tashkil qilgan. Ularning birida hatto o‘zi ham bo‘lgan. Bu elchilik maktublari imperiya vakillari talqin qilganidek sharmandali tinchlik so‘rash emas, balki 1868-yil va undan keyingi shartnomalar asosida harbiy harakatlarni to‘xtatib, xonlik hududidan chiqib ketish bo‘lgan. Ammo, g‘arazli va ekspansiv siyosatga yo‘g‘rilgan imperiya va gubernatorlik ko‘rsatmalari asosida harbiy harakatlar to‘xtatilmagan.

Bundan tashqari, 1875-yil 22-sentabrda imzolangan Qo‘qon xonligi uchun haqoratli shartnoma va 9-oktabrda xonlik o‘rdasining talanishi jarayonlarida ham xonlik o‘ziga xos harbiy siyosat olib borgan [8: 202]. Bunda Mulla Iso Avliyo va Abdurahmon Oftobachilar muntazam xonlik qo‘shinidan ko‘ra harakatlanishi oson bo‘lgan qishloq va shaharlarda tuzilgan kichik guruhlardan foydalangan. Shuningdek, ularda xonlikni saqlab qolish uchun g‘azovat fonida birdamlikni shakllantirgan. Shu bilan birga, bir-birisiga qarshi urushlar qilish emas, balki gubernatorlik qo‘shinlariga qarshi harbiy harakatlar olib borgan. Lekin, harbiy to‘qnashuvlarni to‘xtatib, xonlikda tinchlikni saqlash maqsadida Abdurahmon Oftobachi 1876-yil 20-yanvarda gubernatorlikka elchi yuborgan edi [9: 39]. Bulardan ma‘lum bo‘ladiki, Mulla Iso Avliyo va Abdurahmon Oftobachilar mavjud vaziyatdan kelib chiqib, xonlikni saqlab qolish uchun xalq ommasiga tayanib harbiy siyosat olib borgan.

XULOSA

Qo‘qon xonligining tugatilishi arafasida Rossiya imperiyasi mustamlakachiligiga qarshi bir necha harbiy harakatlar olib borilganligini ko‘rish mumkin. Shuningdek, xonlikda qo‘zg‘olonlar Xudoyorxon hokimiyati davrida ham gubernatorlik bilan aloqalar va bevosita soliqlar sababli bo‘lib turgan bo‘lsa, 1875-yil 28-iyuldan boshlab faqatgina Rossiya imperiyasiga qarshi harbiy harakatlarga o‘zgardi. Bunda Abdurahmon Oftobachi va Mulla Iso Avliyolar tomonidan gubernatorlikni 1868-yildagi shartnomaga amal qilish va xonlik hududlarida harbiy harakatlar olib bormasligini ta’kidlovchi harbiy siyosati sabab bo‘ldi. Shu maqsadda, Mulla Iso Avliyo rasmiy xon Nasriddinbek tarafida bo‘lib, puxta o‘ylangan va gubernatorlikning xonlik boshqaruviga aralashishini qoralaydigan maktub hamda elchilik missiyalarida ishtirok etdi. Ayniqsa, Abdurahmon Oftobachi esa soxta Po‘latxonni Nasriddinbekka qarshi qo‘ymaslik bilan birga, gubernatorlik o‘z harbiy kuchlarini xonlikdan olib chiqib ketmaguncha harbiy harakatlar olib borish bilan imperiya ma’murlarini xavotirga qo‘yganligini ko‘rish mumkin. Bir so‘z bilan aytganda, Mulla Iso Avliyo va Abdurahmon Oftobachilar imperiya ma’muriyatining xonlikni tugatishni maqsad qilganligini taxmin qilib, bir necha harbiy-siyosiy operatsiyalar o‘tkazgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бобобеков Х. Н. «Ўрта Осиёни Россия босиб олганми?» ва «Ўрта Осиё Россияга қўшиб олинганми?» // Фан ва турмуш. – 1989. – № 8–10.
2. Özkan M. Türkistan’ın işgal çağı: Beyaz General Skobelev (1843–1882). – İstanbul: Kronik Kitap, 2024. – 256 s.
3. Павлов С., Рабинович М. Кокандское восстание (1875–1876 гг.)// Борьба классов. – 1936. – № 4. – С. 47–56.
4. Иноятов Х. Ш. Восстание Пулатхона в Кокандском ханстве (1873–1876 гг.): дис. ... канд. ист. наук. – Т.: САГУ, 1942. – 110 с.
5. О‘з МА (O‘zbekiston Milliy arxivi). Fond I – 1, 27 – ro‘yhat, 1128a – ish.
6. Бабабеков Х. Н. Народные движения в Кокандском ханстве и их социально-экономические и политические предпосылки (XVIII–XIX вв.). Т.: Фан, 1990. — 119 с.
7. Муҳаммад Азиз Марғилоний. Тарихи Азизий (Фарғона чор мустамлакаси даврида) / нашрга тайёрловчилар: Ш. Воҳидов, Д. Сангирова. – Тошкент: Маънавият, 1999. – 112 б.
8. Kamalova Z. Hüdayer Han Döneminde Hokand Hanlığı (1845–1875): doktora tezi. — İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019. — 370 s.

9. Бабабеков Х. Н. Пулатхон қўзғолони. – Тошкент, 1996. – 60 б; Бабабеков Х. Н. Восстание Пулатхана / авторизованный перевод с узбекского языка на русский с переработкой и дополнением. – Т.: Академия наук Туран, 2018. – 318 с.
10. Бобобеков Х. Н. Қўқон тарихи. – Т.:Фан, 1996. – 240 б.
11. О‘з МА. I-715, 1-ro‘yxat, 63-ish.
12. Türkmen İ. XIX. yüzyılda Fergana Vadisi ve Büyük Güçlerin hâkimiyet mücadelesi: doktora tezi. – Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019. – 315 s.
13. Baymirza Hayit. Türkistan Rusya ile Çin arasında: XVIII–XX. asırlarda Ruslar ve Çinlilerin istilâları devrinde Türkistan millî devletleri ve millî mücadeleleri tarihi. — İstanbul: Otağ Yayınları, 1975. — 437 s.
14. Kamolova Z. Hokand Hanlığı’nın Son Hükümdarı Hüdayar Han Dönemi (1845-1875) Fergana Vadisinde Rus İşgali. – İstanbul, 2020. – 287 b.